

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

Osmanlı'da Huzur Dersleri Kronolojisi

Chronology of the Presence of Sultan of Ottomans

Rıdvan Kara

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı –
Dr., Presidency of Religious Affairs

ridvankara03@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6089-5991>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 18/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 05/06/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

Atf/Citation: Kara, Rıdvan. "Osmanlı'da Huzur Dersleri Kronolojisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 275-302. <https://doi.org/10.17335/sa-kaifd.1439210>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Osmanlı'da Huzur Dersleri Ramazan ayında, padişahın riyasetinde belirli plan ve program çerçevesinde yapılan tefsir dersleridir. Bu dersler, III. Mustafa zamanında h. 1172/m. 1759 yılında resmîyet kazanmış ve hilafetin ilgasına kadar devam etmiştir. İslam ilim geleneğinde Huzur Dersleri; muhâkemât, muhâdarât ve mecâlîs gibi ilmi toplantılarla benzerlik göstermektedir. Bu dersler, ümera ile ulemanın ilmi meclislerde bir araya gelmesine zemin hazırlamıştır. Dönemin önde gelen ilim adamları, mukarrir (dersi sunan) ve muhatap (müzakereci) olarak bu derslerde görev almıştır. Bu toplantılara padişahlar; dinleyici, müzakereci ve yönetici olarak katılmıştır. Derslerin ana konusunu Kur'an âyetleri oluşturmaktadır. Derslerde takririn ardından müzakere heyeti, mukarrir sorular yönelterek soru-cevap usulüyle değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Huzur Dersleri, Kur'an âyetlerinin yorumlanması ve müzakere edilmesi açısından tefsir ilminin bir konusudur. Bununla beraber Huzur Dersleri, tefsir ilminden başka; tarih, edebiyat ve din eğitimi gibi disiplinlere de konu edilmiştir. Alan yazındaki araştırmalar, Mardin'in Huzur Dersleri eseri bağlamında gerçekleştirilmiştir. Fakat, Mardin'in eserinde bazı mukarrirlerin sağlık, vefat ve sair gerekçelerle derslerini icra edemediği gibi bilgilerle takrir heyetinde yapılan değişikliklere işaret edilmediği belirlenmiştir. Bu sebeple Huzur Dersleri, Mardin'in eserinin yanında; Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl defterleri, Devlet Arşivleri, ders davetiyeleri, dönemin gazete-dergileri ve sair evraklar dikkate alınarak daha kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Çalışmada, bu kaynaklar incelenerek mukarrirlerin hangi padişah döneminde kaçınıcî âyeti takrir ettiklerine dair veriler çok yönlü soruşturulmuş, ihtilaflı gözükten bilgiler elenmiştir. Takrir edilen âyet(ler)in tespit edilemediği Huzur Dersleri ise dikkate alınmamıştır. Araştırmada, Huzur Dersleri'nde; hangi padişah döneminde, kaçınıcî âyetin, kim tarafından takrir edildiği incelenerek Huzur Dersleri kronolojisi oluşturulmuştur

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kuran, Âyetler, Osmanlı, Huzur Dersleri, Mukarrir.

Abstract

The Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans in the Ottoman Empire were exegesis classes held during Ramadan under the sultan's chairmanship within the framework of a specific plan and program. These lectures were held during the reign of Mustafa III in m. 1759 and continued until the abolition of the caliphate. In the Islamic scholarly tradition, Huzur Lectures are similar to scholarly gatherings such as muhâkemât, muhâdarât and majâlîs. Leading scholars of the period took part in these lectures as mukarrir (lecturer) and interlocutor (discussant). The sultans attended these meetings as listeners, discussants and administrators. The main subject of the lectures was the verses of the Qur'an. After the takrir, the discussion committee asked questions to the mukarrir and made evaluations with the question-and-answer method. The Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans are a subject of the science of tafsir in terms of interpretation and discussion of Qur'anic verses. However, the Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans have been the subject of disciplines other than tafsir such as history, literature and religious education.

Research in the literature has been conducted in the context of Mardin's Huzur Dersleri. However, it has been determined that Mardin's work does not indicate the changes made in the takrir committee with information such as the fact that some mukarrirs could not perform their lectures due to health, death and other reasons. For this reason, in addition to Mardin's work, Huzur Lectures should be analyzed more comprehensively by taking into account the Mashihat-ı İslamiye Sicill-i Ahvâl books, State Archives, invitations to lectures, newspapers and magazines of the period and other documents. In this study, by examining these sources, the data on how many verses the muqarrirs recited during which sultan's reign were investigated in a multidimensional way, and the information that seemed to be in dispute was eliminated. The Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans, where the verse(s) recited could not be identified, were not taken into consideration. In this study, a chronology of the Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans were created by examining how many verses were recited in which sultan's reign and by whom.

The Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans, which continued in the presence of a total of ten sultans and one caliph in a historical period spanning nearly two centuries, were subjected to changes in procedures and rules over time. The transition to the Mushaf classified is one of these changes. In this context, by analyzing the documents of Gümülcinelî Ahmed Asım Efendi,

who served in the Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans for 41 years, we have made predictions about which verses may have been taught in some lessons and by whom. Our research criticizes a few issues related to the relevant field around the following questions: Could the Lessons in the Presence of Sultan of Ottomans be considered as a different interpretation work in the context of the Qur'anic verses in its performance? Did the mukarrir (reporter) masters put the verses independent of each other on the agenda in the recitation of the lessons? Is it possible to talk about a integrated tafsir activity in these lessons, which were held from 1200 Hijri onwards, in which various scholars were supposed to exegete the verses in order according to the order of the Mushaf? To answer these questions, the tradition in question should be examined in detail, and it should be determined what kind of method the mukarrirs (reporters) followed in the selection of the subject verse.

Also, it has been observed that many researchers working on this subject are content to cite Mardin's Huzur Dersleri as a source. However, this situation gives rise to other problems. It has been determined that a great deal of information in Mardin's work needs to be criticized. Thus, by not being satisfied with the information here, Directorate of State Archives, meshihat archives, it is thought that the course invitations, newspapers and magazines of the period, and other documents should be investigated in a multifaceted way. In this process, the verses presented and the information related to them were analyzed and the disputed data was analyzed. On the other hand, there is no period-person-based analysis of the verses read either. Through the information that meets this triple criterion, it is foreseen that an important step can be taken to examine Huzur Lectures as the subject of the science of tafsir and to determine which other disciplines they can be the subject of. Based on the results of this research, the information obtained from the sources is examined by making a chronological classification of the verse(s) subject to the lessons.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Verses, Ottomans, The Presence Lessons, Mukarrir (reporter).

Giriş*

Osmanlı'da "Sultan'ın huzurunda gerçekleştirilen dersler" için kullanılan "Huzur Dersleri" terkibi h. 1172/m. 1759 yılında, III. Mustafa'nın fermanıyla saltanat uhdesinde yapılmak üzere resmîyet kazanmıştır. Ramazan ayına mahsus bir uygulama olan dersler, padişahların tayin ettikleri mekân ve zamanlarda bizzat onların katılımıyla tatbik edilmiştir. Bazı dönemlerde farklılık olsa da derslerin cuma günü hariç Ramazan ayının ilk sekiz gününde yapıldığı bilinmektedir. Şeyhülislâmın seçip padişahın onayladığı belirli ilmî derecelere sahip devrin önde gelen uleması, dersin takrir edileceği zaman ve mekânda hazır bulunurlardı. Mukarrir; padişahın sağ tarafına minber üzerine oturur, muhataplar da hilale benzer yarım daire şeklinde mecliste kendilerine tahsis edilen yerleri alırlardı. Daha önce tayin edilen âyet(ler) mukarrir tarafından tefsir edilir, ardından ilmi heyetle mukarrir arasında soru-cevap usûlüyle âyet(ler) yorumlanırdı. Padişahın işaretleriyle mukarrir dua faslına geçer ve böylece Huzur Dersi tamamlanırdı. Dersin sonunda heyete, ilmi derecelerine göre ihسانlarda bulunulurdu.

Ülkemizde Huzur Dersleri bahse konu edildiğinde Ebül'ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* eseri öne çıkmaktadır. Mardin'in yaşadığı dönemin zorlukları

* "Bu çalışma Osmanlı'da Huzur Dersleri: Gümülcinelî Ahmed Asım Efendi Örneği" başlıklı doktora tezimizin (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022) "Huzur Dersleri Kronolojisi" başlıklı kısmının ikmâli ve gözden geçirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

ve telif amacıyla topladığı materyallerin yayın öncesi bir yangında heba olması dikkate alındığında bu çalışma hiç şüphesiz büyük bir takdiri hak etmektedir. Mardin, bu eserinde Huzur Dersleri'ni şöyle tarif etmektedir: “*Huzur Dersi terimi Hicri 1172 Ramazan’ından itibaren her sene Osmanlı Padişah’ının huzur ile muayyen mütebahhîr ve İslâm dini ile mütedeyyin zatlardan terekkiüp etmek üzere Ramazan günleri sarayda münakit ilmî mecliste (Kazı Beyzâvî tefsiri)’ni müzakereli tarzda tedrisi ifade etmek üzere kullanılan bir istilâhdır.*”¹ Takrirlerin; biniş merasimi sonrasında yapılması, Ramazan ayına has olması, seçkin bir heyet tarafından müzakere edilmesi gibi unsurlar, yapısal fonksiyonu itibarıyla Huzur Dersleri'ni padişah önünde icra edilen ve yıl boyunca devam eden (mutat) derslerden ayrılmaktadır.²

Günümüzde Huzur Dersleri'ne dair çalışmaların bir kısmı, tarih ve edebiyat disiplinlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda derslerin uygulanmasıyla ilgili kriterler incelenmiştir.³ Huzur Dersleri bağlamında araştırılması gereken konuların başında ise derslerin içeriği gelmektedir. Zira, derslerin mahiyetini soruşturan ve bu doğrultuda inceleyen araştırmalar, Huzur Dersleri'nin tamamına oranla henüz azınlıktadır. Derslerin ana muhtevasını Kur’ân âyetleri oluşturmaktadır. Bu yönüyle Huzur Dersleri tefsir ilminin bir konusudur. Derslerde hangi âyetlerin gündem edildiği ve nasıl yorumlandığının belirlenmesi, Huzur Dersleri'nin ilmi gelenekteki benzer faaliyetlerle mukayese edilmesi adına önemli veriler sunmaktadır. Tarihte Huzur Dersleri'ne benzeyen; muhâdarât, muhâkemât ve mecâlis türünde örnekler vardır. Ancak Huzur Dersleri'ni bunlardan ayıran, belirli plan ve program çerçevesinde yapılmış olmasıdır. Bu cihetle Huzur Dersleri'nden elde edilecek verilerin tefsir tarihi açısından literatüre katkı sağlaması düşünülmektedir.

Huzur Dersleri'nde gündem edilen âyetlerin belirlenmesiyle ilgili kaynaklarda iki tür bilgi aktarılmaktadır. Buna göre derslerin başlangıcından h. 1200 tarihine kadar düzenli bir süre-âyet kronolojisi gözetilmemiş, muhtelif süre-âyetler seçilmiştir. Bu tarih itibarıyla Mushaf tertibi takip edilmiştir. Ancak gün yüzüne çıkarılabilmemiş ders kayıtlarının az sayıda olması bu kurala ne dedece riayet edildiği ve derslerde hangi âyetlerin kimler tarafından takrir

-
- 1 Ebül’ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1956), 1/13.
 - 2 Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Ridvan Kara, *Osmanlı’da Huzur Dersleri: Gümülcineli Ahmed Asım Efendi Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022) 29-32.
 - 3 Huzur Dersleri literatürü için bk. Ömer Kara, “İslâm Geleneğinde Ümera Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi (2013), 299-309. Ayrıca örnek çalışmalardan bazıları: Enver Demirpolat, “Huzur Dersleri’ne Katılan Harputlu Alimler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 213-237; Arzu Atmaca, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018) 13-40.

edildiği bilgisini belirsiz kılmaktadır. Üstelik bazı mukarrirler sağlık vb. gerekçelerle derse katılamadıklarında değişikliğe gidilmiş bu durum başka soru(n)lara kapı aralamıştır. Buradan hareketle mukarrirlerin birbirinden bağımsız âyetleri mi takrir ettikleri, yoksa iddia edildiği üzere h. 1200 itibarıyla dönüşümlü bir usûl ile baştan sona bütünleşik bir tefsir faaliyeti mi yaptıkları incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada farklı kaynaklar çapraz okumaya tabi tutularak derslerin kronolojik tasnifi yapılmış, ilgili âyetlerin kimler tarafından, hangi padişah döneminde ve ne zaman takrir edildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle devlet arşivleri, meşihat kayıtları, ders davetiyeleri, dönemin gazete, dergi ve sair evrakları tetkik edilmiştir.

Bu tasnifin oluşturulma gerekçelerinden bir diğeri ise alandaki araştırmacıların birçoğunun temel kaynaklara gitmek yerine Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinden atıfta bulunmakla yetinmeleridir. Elbette bu eser yazıldığı dönem itibarıyla temel kaynak niteliğinde olup Huzur Dersleri'ne dair önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak Mardin'in verdiği bazı bilgilerin özellikle meşihat arşivindeki verilerle ayrıştığı gözlemlenmiştir. Mesela; mukarrirler Recep ayı veya öncesinde, muhataplar ise Şaban ayının on beşinde görevlendirilmiş fakat bazı mukarrirler sağlık sorunu, vefat, görevlendirme veya başka mazeretlerle takrirden bulunamışlardır. Bu durumda bir sonraki dersin mukarriri öne çekilmiş veya bir muhatap mukarrir olarak görevlendirilmiştir. Dolayısıyla davetiyelerdeki isimlerin derslere katılım durumlarına ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Buralarda belirtilen âyetlerden bazılarının ilgili mukarrir tarafından takrir edilme durumu incelenebilir Dönemin dergi ve gazetelerinde genellikle ilmi heyetin isimlerine yer verilmekle yetinilmiş, âyet bilgisi de zikredilmemiştir. Kısaca şu gibi sorulara cevaplar aranmalıdır:

- Sonradan görevlendirilen mukarrir acaba takrir edeceği âyetleri mi yoksa vekâleten görevlendirildiği oturumda takrir edilmesi gereken âyetleri mi sunmuştur?
- Mukarrirle birlikte takrir edilecek âyet(ler) değiştiyse muhataplar bu yeni derslere hazırlanmak için yeterli imkân bulabilmişler midir?
- Eğer yeni görevlendirilen mukarrir daha önce kendisine tevdi edilen âyetleri takrir ettiyse Mushaf tertibine riayet edilme hassasiyeti ne derece gözetilmiştir? Mesela ilgili oturumda takrir edilmesi gereken âyetler geçilmiş midir?
- Padişah değişikliği, hicri 1200 yılı itibarıyla Fâtihâ'dan Nas'a doğru takip edilmesi planlanan tefsir faaliyetini etkilemiş midir? Bir diğer ifadeyle padişahlar bu kuralı takip etmiş mi yoksa muhtelif âyetlerin takrir edildiği olmuş mudur?

Bu ve benzeri sorular Huzur Dersleri'ne dair bazı kabullerin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Huzur Dersi mukarrir-muhatapları üzerine çalışma yapılırken kaynaklar arası bilgi farklılıklarının elenmesinin önemine işaret etmektedir.

Huzur Dersleri

“Huzur Dersleri” terkihiyle sadece Ramazan ayında padişah huzurunda icra edilen dersler kastedilmektedir.⁴ İfade, zamanla III. Mustafa’nın fermanıyla sadece Ramazan ayında icra edilen münazaralı tefsir dersleri için kullanılmaya başlanmıştır. İlk örneklerinin h. 1136 yılı Ramazan ayında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın köşkünde devrin ileri gelen ilim adamlarının müzakereli tefsir derslerini icra etmesiyle başladığı kabul edilmektedir.⁵ Bu derslerin Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren yapılageldiği iddia edilmişse de bu görüş kabul görmemiştir.⁶ Huzur Dersleri’nin ilkinde Nisâ 4/135. âyeti, fetva emini Ebû Bekir Efendi tarafından takrir edilmiştir.⁷ Son Huzur Ders’inde ise Nahl 16/26. âyeti İstanbullu İbrahim Efendi tarafından Halife Abdülmecit’in huzurunda 1341/1923 yılı Ramazan ayınının 28. gününde tefsir edilmiştir.⁸

Derslerin ilk yıllarında oturum sayıları değişkendir. Mesela; h. 1172-1188 yıllar arasında sekiz-on sekiz arası farklı sayılarda toplanan ilmi heyetin, 1180/1766 yılında on dokuz defa bir araya geldiği belirlenmiştir. 1189/1775 yılında ise meclislerin sayısının sekiz, heyetin ise yetmiş ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Derslere davet edilen muhatap sayısı zamanla her bir oturum için 5-15 arasında değişiklik göstermiştir.⁹ Huzur Dersi meclislerinin toplanma zamanı için genel bir kuraldan bahsetmek mümkün değildir. Kimi zaman, cuma günü hariç Ramazan ayının ilk sekiz gününde toplanan heyet, bazı dönemlerde sayısı sekiz olmak kaydıyla ayın tamamına yayılmıştır. Derslerden önce biniş merasimi yapılmış, toplanma mekanları da dönemsel olarak değişmiştir. Öz itibarıyla Huzur Dersleri, mukarrir ve muhataplardan oluşan ilmi heyetin Ramazan ayında, sekiz farklı günde-oturumda padişah huzurunda Kur’ân âyetlerini soru-cevaplarla tefsir ederek yorumladıkları ilmi meclisler olarak tanımlanabilir.

4 Bu ifade, bir dönem padişah meclisinde gerçekleştirilen dersler için kullanılmışsa da zamanla ayrıma gidilmiştir. Konuyla ilgili örnekler için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Saray Müzesi Arşivi [T SMA]*, No. 7013/32.

5 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/62.

6 Değerlendirmeler için bk. Kara, “İslam Geleneğinde Ümera Huzurundaki”, 317; Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/442; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965) 219. Huzur Dersleri’ne dair geniş bilgi için ayrıca bk. Kara, *Osmanlı’da Huzur Dersleri*, 32-78.

7 Mardin, konuyla ilgili yer verdiği dipnotta Nisâ Sûresi 135. âyetin meâline kaydetmiş ancak âyet numarası olarak “Nisa 4/133” ifadesine yer vermiştir. Doğrusu “Nisa 4/135” şeklinde olmalıdır. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/68.

8 *Vakit*, nr:1949, (29 Ramazan 1341), 2.

9 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/187-190.

Huzur Dersi Kayıtları

Derslerin icra heyetine dair kayıtların tutulduğu ceyb-i hümâyûn defterleri incelendiğinde ilk yıllarda katılımcılara dair sınırlı bilgilerin verildiği, tefsir edilen âyetler hakkında ise hiçbir bilginin kaydedilmediği belirlenmiştir. Bu yönüyle içerik bilgisini ihtiva eden kayıtların ne zaman tutulmaya başlandığı henüz bilinmemekle birlikte, bugün için ulaşılan en kıdemli ders notlarının h. 1177 yılına ait olduğu tespit edilmiştir.¹⁰ Günümüzde ulaşabildiğimiz ders kayıtları daha çok mukarrir, muhatap ve dinleyiciler tarafından kaydedilen ders notları ve benzeri risâlelerdir. Bu evraklarda sistemli bir kayıt tutma usulünün takip edildiğini söylemek güçtür. Zira hemen her yazar kendi tasarrufunda derlemelerde bulunmuştur. Yaklaşık 170 yıllık gelenekte her yıl sekiz farklı mukarririn takrirden bulunduğu dikkate alınırsa yüzlerce mukarririn olduğu öngörülmektedir. Aralarında uzun yıllar takrirden bulunan ilim adamları olsa da bu durum mukarrir sayısının yüzlerle ifade edilmesini engellemecektir.

Günümüze ulaşan derli toplu ders kayıtlarından yirmi dört adedi İstanbul Üniversitesi Yıldız Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu ders defterleri üç ayrı padişah dönemine ait olup farklı mukarrirler tarafından kaleme alınmıştır. Kayıt usûlü ve dersi takrir yöntemleri farklıdır. Buradaki defterlerin ikisi II. Mahmut (h. 1223-1255/m. 1808-1839), biri Abdülmecid (h. 1255-1277/m. 1839-1861), yirmi biri ise II. Abdülhamit dönemlerine (1293-1327/1876-1909) ait ders kayıtlarıdır. Yaklaşık 170 yıl devam eden ve her yıl 8-9 mecliste¹¹ âyetlerin yorumlandığı bu derslere ait gün yüzüne çıkarılmış ders defteri adedinin doksan kadar olduğu öngörülmektedir. Bu rakam icra olunan derslerin yüzde 6-7'lik kısmına karşılık gelmektedir.

Huzur Dersleri'nin Kronolojik Tasnifi

Araştırmada, Huzur Dersleri'nde hangi âyet(ler)in kimin zamanında takrir edildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle meclislerde bütünleşik bir tefsir dersi mi yapıldığı yoksa mukarrirlerin birbirlerinden bağımsız âyetleri mi takrir ettikleri değerlendirilmiştir. Böylece derslerin yapısal formu hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu tasnifin oluşturulma gerekçeleri şunlardır:

10 Bu ders kaydı için bk. Ahmed el-Girîdî, *Huzur Dersi Risalesi* (İstanbul: Topkapı Saray Müzesi, Türkçe Yazmalar Haziresi, 888), 1-13; Süleyman Gür, "Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risâlesi'nin Tahlili Neşri", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 604-630.

11 Huzur Dersleri, sekiz mecliste gerçekleştirilmiş dokuzuncu meclis ise mukarrirler meclisi olarak tertip edilmiştir.

I. Huzur Dersleriyle ilgili henüz tespit edilemeyen meselelerin başında takrir edilen âyet(ler)e dair bilgiler gelmektedir. Araştırmada, bu kronolojik tasnifle padişahlar, mukarrirler ve takrire konu olan âyet(ler) çok yönlü incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır.

II. Derslere katılan ilmi heyete dair kaynakların verdiği bilgiler sorunlu gözükmektedir. Bunlardan bazıları tahlil edilmiştir.

III. Tefsir edilecek âyetleri Huzur Dersleri'nin başlangıcından h. 1200 yılına kadar tefsir edilecek âyetleri padişahın belirlediği, bu tarihten sonra ise Fatıha'dan Nâs'a doğru sırasıyla âyetlerin tefsir edildiği öne sürülmektedir. Ancak kaynaklar arasındaki bilgi farklılığı bu iddianın so-ruşturulmasını gerektirmektedir.

IV. Mukarrir değişikliğine bağlı olarak icra heyetlerinde değişim yapı- lıp yapılmadığı incelenmelidir. Burada yeni görevlendirilen mukarrirle- rin hangi âyetleri takrir ettiği bir başka sorun olarak gözükmektedir. Şa- yet kendi sunacağı âyet(ler)i takrir ettiyse, sıradaki derste takrir edilmesi gereken âyetler geçilmiş midir? Buna bağlı olarak takrir heyeti, bu yeni âyetlere hazırlanabilmiş midir? Yeni görevlendirilen mukarrir o otu- rumda takrir edilmesi gereken âyeti takrir ettiyse acaba bu derse hazır- lanma imkânı bulabilmiş midir? Konuya dair sorular çoğaltılarak mesele çok yönlü tahlil edilmelidir.

V. Mardin'in *Huzur Dersleri* eserinde yer verdiği mukarrir ve müzakere heyetine dair bilgilerle; Esâmi Defterleri, Devlet Arşivleri, arşiv kayıtları, dönemin gazete ve dergilerindeki verilerin bazılarının çapraz sorgula- ması yapılmıştır. Bazı mukarrirlerin takrir ettiği dersler ve müzakere he- yetlerine dair hatalı olduğunu tespit ettiğimiz bilgiler kontrol edilerek gerekçeleriyle dipnotlarda analiz edilmiştir. Yanı sıra, derslerin zaman- ları ve meclislerin sırasına dair düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca derslere katılan muhatapların isimleri de incelenmelidir. Zira; vefat, sağlık sorun- ları ve farklı nedenlerle derslere katılmayan çok sayıda ilim adamının olduğu fakat Mardin'in eserinde bunların pek çoğuna işaret edilmediği belirlenmiştir.

Özetle; Huzur Dersleri'ne dair envanterin derli toplu olmayışı, sınırlı sa- yıda ders defterinin gün yüzüne çıkarılmış olması, temel eserlerdeki bilgilerin bugüne kadar çapraz okumalarla kontrol edilmeyişi, kaynaklar arası ihtilaflı bilgilerin ayıklanmamış olması ve başka birtakım sorunlar Huzur Dersleri Kronolojisi tasnifi yapılmasını gerekli kılmıştır. Araştırmada derslerin yılı, hangi padişah döneminde, kaçın- cı oturumda (belirlenebildiyse) takrir edildi- ğine ve hangi âyetlerin gündeme alındığına dair bilgiler tanzim edilmiştir. Bu kriterler arasında, âyet bilgisi kronolojik tasnifin en önemli kıstasıdır. Dolayı- sıyla takrir heyeti ve padişah dönemi belirlendiği halde takrir edilen âyet(ler)e dair bir veriye ulaşılamayan Huzur Dersleri'ne kronolojide yer verilmemiştir.

Bu durum, yıl yıl düzenli bir tasnifin yapılmasını engelse de bütüncül bir yaklaşımla kronolojideki eksiklerin tespit edilmesini sağlamıştır.

Huzur Dersleri, resmî olarak III. Mustafa döneminde (1172/1759) başlamış ve hilafetin ilgasına kadar (1342/1923) devam ederek toplamda on Padişah bir de Halife'nin huzurunda icra edilmiştir.¹² Bunlar tarihi sırayla: III. Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamit (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), II. Abdülhamit (1876-1909), V. Mehmed (Reşad) (1909-1918), Vahdeddin (1918-1922) ve Halife Abdülmecit Efendi'dir. (1922-1924) V. Murat doksan üç (93) gün tahtta kalmış ve bu süre zarfında Ramazan ayına tevâfuk edilmediğinden Huzur Dersleri yapılmamıştır.¹³

Kronoloji şu sıralamayla gerçekleştirilmiştir. Huzur Dersi'nin hicri yılı, hangi padişah döneminde ve kaçınıcı ders olduğu, mukarriri, takrir edilen âyetler, varsa ders defterlerine dair bilgiler ve çalışmalar. Tasnife, Osmanlı'da Huzur Dersleri'ne resmîyet kazandıran III. Mustafa zamanında yapılan derslerle başlanmıştır.

III. Mustafa Dönemi (1171-1187/1757-1774)

Huzur Dersleri, III. Mustafa devrinin sonuna kadar devam etmiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre ilk Huzur Dersi, Fetvâemini tarafından gerçekleştirilmiş ve derse, mukarrir dışında beş muhatap katılmıştır.¹⁴ Bu dönemde henüz, Mushaf sıralaması takip edilmemektedir. Takrir edilen derslere dair bilgiler şöyledir:

-1172 yılı, III. Mustafa, mukarrir: Fetvâemîni Ebû Bekir Efendi, Nisâ 4/135. âyeti.¹⁵

-1176 yılı, III. Mustafa, Taha 20/18. âyeti.¹⁶

I. Abdülhamit Dönemi (1187-1203/1774-1789)

I. Abdülhamit 17 yıl kadar tahtta kalmıştır. Bu süreçte takrirlere devam edilmiştir. 1200 yılı itibarıyla Mushaf tertibine geçilmiştir. I. Abdülhamit devrinde takrir edilen âyetlere dair ulaşılabilen bilgiler şöyledir:

12 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/5, 62.

13 Bazı araştırmacılar V. Murad döneminde Huzur Dersleri'nin icra edildiğini belirtse de bu bilgi, tarihi verilerle çelişmektedir. Zira V. Murad tahtta 93 gün kalmıştır. Bu süre 6/7 Cemâziyelevvel 1293 ile 26 Şaban 1293 tarihleri arasındadır. bk. Cevdet Küçük, "Murad V", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 31/183-185.

14 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/68.

15 18 Ramazan Salı 1172 günü binîş töreninin ardından altı ilim adamı müzakereli bir şekilde tefsir dersi yapmışlardır. Ayrıca yine bu yılın Ramazan ayınının 19, 24 ve 26. günlerinde ders icra edilmiştir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/68; Ebu'l-ülâ Mardin, *Huzur Dersleri*, haz. İsmet Sungurbey (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966), 2-3/1.

16 Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/105.

-1177 yılı, I. Abdülhamit, mukarrir: Ahmed el-Giridî. Bu derse dair iki kayıt tespit edilmiştir. İlki Topkapı Saray Müzesi Türkçe Yazmalar Emanet Hazinesi nr. 888, diğeri ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reîsülküttab bölümünde nr. 560, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* künyesiyle 201a-203b numaralı varaklarda bulunmaktadır. Bu risalelerden hareketle derste, Taha 20/78. âyetinin takrir edildiği düşünülmektedir.¹⁷

-1180 yılı, I. Abdülhamit, Bakara sûresi ilk âyetler.¹⁸

-1193 yılı, I. Abdülhamit, Fetih sûresinden bazı âyetler.¹⁹

-1199 yılı, I. Abdülhamit, IV. Ders, Sâf 61/13. âyeti.²⁰

-1200 yılı, I. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Abdülhalim Efendi, Fatiha 1/...

-1201 yılı, I. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Abdülhalim Efendi. Bakara 2/...

-1202 yılı, I. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Abdülhalim Efendi, Bakara 2/...

III. Selim (1203-1222/1789-1807)

-1205 yılı, III. Selim, I. Ders, mukarrir: Kuyucaklı Veliyüddin Efendizâde Seyyid Abdurrahman Efendi, Bakara 2/30. âyeti.²¹

-1205 yılı, III. Selim, II. Ders, mukarrir: Ödemişli Ali Efendi Bakara 2/31-33. âyetleri.²²

-1205 yılı, III. Selim, III. Ders, mukarrir: Seyyid Muhammed Münib, Bakara 2/34. âyeti.²³

-1205 yılı, III. Selim, IV. Ders, mukarrir: Trabzonî Muhammed Efendi, Bakara 2/35. âyeti.²⁴

-1205 yılı, III. Selim, V. Ders, mukarrir: Mucurlu Ali Efendi, Bakara 2/35. âyeti.²⁵

-1205 yılı, III. Selim, VI. Ders, mukarrir: Niğdeli Hasan Efendi, Bakara 2/36. âyeti.²⁶

-1205 yılı, III. Selim, VII. Ders, mukarrir: Bolulu Mustafa Efendi, Bakara 2/37. âyeti.²⁷

17 Gür, "Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risalesi'nin Tahlili Neşri", 617.

18 Sûrenin ilk âyetlerinin tefsir edildiği nakledilmiştir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/72.

19 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/72.

20 Bu yıl Sâf 61/13. âyetin takrir edildiği belirtilmişse de bunun kaçınıcı oturumda olduğu belirlenememiştir.

21 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/72.

22 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

23 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

24 Bu derste ilgili âyetin ilk bölümünün takrir edildiği belirtilmektedir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

25 Bu derste ilgili âyetin son bölümü olan "و لا تُقرَّبوا هذه الشجرة فتكون من الطالين" "*Fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz*" ifadesinin takrir edildiği belirtilmiştir. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

26 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

27 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

-1205 yılı, III. Selim, VIII. Ders, mukarrir: Milas müftüzâdesi Seyyid Muhammed Efendi, Bakara 2/38. âyeti.²⁸

-1205 yılında III. Selim, mukarrirler meclisi, mukarrir: Ödemişli Ali Efendi, Bakara 2/39. âyeti.²⁹

-1206 yılı, III. Selim, I. Ders, mukarrir: Kuyucaklızâde Seyyid Abdurrahman Efendi, Bakara 2/40. âyeti.³⁰

-1207 yılı, III. Selim, mukarrirler meclisi, mukarrir: Niğdeli Hasan Efendi, Bakara 2/60. âyeti.³¹

-1210 yılı, III. Selim, mukarrir: Vefa şeyhi Abdullah Efendi, Bakara 2/91. âyeti.³²

-1215 yılı, III. Selim, mukarrir: Kudsi Efendi, Bakara 2/133. âyeti.³³

IV. Mustafa (1222-1223/1807-1808)

On dört ay kadar tahtta kaldığı bilinen IV. Mustafa zamanındaki Huzur Dersleri'ne dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Padişahın 28 Ramazan 1223/17 Kasım 1808 yılında öldürüldüğü bilinmektedir.³⁴ IV. Mustafa'dan sonra tahta geçen padişah II. Mahmut döneminde ise derslere devam edilmiştir.

II. Mahmud (1223-1255/1808-1839)

Bu dönemki mukarrirlerin kimlikleri hakkında kaynaklarda farklı bilgilere ulaşılmıştır. Araştırmanın sınırları gereği bu konuya temas edilmemiş, takrir edilen âyetlere dair bilgiler dikkate alınmıştır.

-1238 yılı, II. Mahmut, III. Ders, mukarrir: Kırımlı Muhammed Emin Efendi, Âl-i İmrân 3/139-142. âyetleri.³⁵

-1238 yılı, II. Mahmut, VI. Ders, mukarrir: Eğinli İbrahim Efendi,³⁶ Âl-i İmrân 3/145. âyeti.³⁷

28 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/73.

29 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/74, 84.

30 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/74.

31 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/74.

32 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/74-75.

33 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/75-77.

34 Kemal Beydilli, "Mustafa IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/282-285.

35 bk. Emin b. Esad, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7297), 1a-13a. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Gür, "Huzur Derslerine Katılan Kırım Uleması ve Muhammed Emin Efendi'nin Tefsir Metninin Neşri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020), 321-361. Ayrıca bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/78, 160.

36 İstanbul Müftülüğü Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi (İMŞSA), *Huzûr-ı Hümâyûn Müderrisleri Defteri [HHM.d]*, No. 1045, 17b.

37 Bu dersin tamamı soru-cevap formundadır. bk. Abdi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7295), 1a-10a.

-1251 yılında II. Mahmut, IX. Ders, mukarrir: Çerkeşli Muhammed Efendi Âli İmrân 3/200. âyeti.³⁸

I. Abdülmecid (1255-1277/1839-1861)

Kaynaklarda bu dönemin mukarrirleriyle ilgili bilgi farklılıkları tespit edilmiştir. Dönemin ders kayıtları incelenirken dikkatli olunmalıdır. Araştırmada bu yıllarda takrirden bulunan ilim adamlarından bazılarını tespit edilse de bunların hangi âyetleri tefsir ettikleri belirlenememiştir. Metot gereği kriterleri sağlamayan bu dönemki ders verilerine yer verilmemiştir.

Sultan Abdülaziz (1277-1293/1861-1876)

Yaklaşık 16 yıl tahtta kalan Sultan Abdülaziz zamanında Huzur Dersleri'ne devam edilmiştir. Dönemin ders kayıtlarından çok azına ulaşılmış, mukarrirler hakkında farklı rivayetler tespit edilmiştir. Temel kriter, takrir edilen âyet(ler)in tespit edilmesi olduğu için ihtilaflı gözükken mukarrir bilgileri değerlendirilmemiştir.

-1292 yılı, Sultan Abdülaziz, IV. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/14-16. âyeti.³⁹

V. Murad (1293-1293/1876-1876)

V. Murad, amcası Sultan Abdülaziz'den sonra 93 gün tahtta kalmıştır. Bu süreçte Ramazan ayına vasil olunmadığı için Huzur Dersleri icra edilmemiştir.⁴⁰

II. Abdülhamit (1293-1327/1876-1909)

II. Abdülhamit dönemi Huzur Dersleri'ne dair verilerin incelendiği bu bölümde, önceki yıllara kıyasla daha fazla âyet bilgisine ulaşılmıştır. Bu dönemki derslere dair bilgiler şöyledir:

-1293 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/28. âyeti.⁴¹

-1293 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders, mukarrir: Oflu Mahmud Kâmil Efendi, A'râf 7/29. âyeti.⁴²

38 Bu ders, 21 Ramazan cumartesi günü mukarrirler (dokuzuncu) meclisi olarak gerçekleştirilmiştir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/78.

39 Dersin kaydı için bk. Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 3a-6a. Ayrıca bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 72a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/147.

40 Küçük, "Murad V", 31/183-185.

41 Dersin kayıtları için bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 10a-14a. Ayrıca bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 73b.

42 Kronolojik bağlamda bu derste sürenin 29. âyetinin takrir edildiği öngörülmektedir.

- 1293 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, mukarrir: İstanbullu Hâfız Ahmed Şakir Efendi, A'râf 7/30. âyeti.⁴³
- 1293 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders (?), mukarrir: Dağistanlı İbrahim Natık Efendi veya Yanyalı Ömer Lütfi Efendi (vekâleten), A'râf 7/31. âyeti.⁴⁴
- 1294 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Boyabadlı Osman Fâizi Efendi, A'râf 7/32-34. âyetleri.⁴⁵
- 1294 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Yanyalı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/35-36. âyetleri.⁴⁶
- 1294 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/37(?), 38-39. âyetleri.⁴⁷ Bir sonraki oturum için görevlendirilen Tikveşli, III. ders mukarriri Vodinelî Ömer Hulusi Efendi'nin yerine bu dersi sunmuştur. Ancak tertip sırasına göre takrir edilmesi gereken 37. âyetin mi yoksa 38-39. âyetlerin mi tefsir edildiği belirlenememiştir. Üç âyet de takrir edilmiş olabilir. Bu bağlamda Mushaf tertibine riayet edilme durumu incelenebilir.
- 1294 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi,⁴⁸ A'râf 7/40-41. âyetleri.⁴⁹
- 1295 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Yanyalı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/50-51. âyetleri.⁵⁰
- 1295 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/52. âyeti.

43 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 73b.

44 Bu oturumun Yanyalı'ya nispet edilmesi araştırılmalıdır. Zira, Sicil Defterleri'nde VIII. Ders için Dağistanlı İbrahim Natık Efendi'nin ismi kaydedilmiştir. Yanyalı'ya ait olduğu belirtilen ders kaydına dair değerlendirmeler için bk. Aydın Temizer, "Osmanlı'da Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (2013), 65-92. Ayrıca bk. Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7330), 1a-6a. Takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 73a-b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/430-434.

45 1293 yılı VIII. mecliste A'râf 7/31.âyeti, 1294 yılı II. mecliste A'râf 7/35-36. âyetleri takrir edildiğine göre 33 ve 34.âyetlerin Osman Fâizi Efendi tarafından sunulduğu anlaşılmaktadır.

46 Derse dair birer nüsha tespit edilmiştir. bk. Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (Türkçe Yazmalar, 7330), 7a-15a.

47 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 74a.

48 Âsım Efendi önceki meclise görevlendirilen Tikveşli'nin yerine IV. dersi takrir etmiştir. bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 73a-b.

49 Dersin kayıtları için bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 17a-20a ve 21a-24a.

50 Dersin kayıtları için bk. Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (Türkçe Yazmalar, 7330), 16a-26b.

- 1295 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/53. âyeti.⁵¹
- 1295 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, mukarrir: Vodineli Ömer Hulûsi Efendi, A'râf 7/54. âyeti.⁵²
- 1296 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Yanyalı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/65-67. âyetleri.⁵³
- 1296 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/68-69. âyetleri.⁵⁴
- 1296 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/70-71. âyetleri.⁵⁵
- 1297 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Yanyalı Ömer Lütfi Efendi, A'râf 7/78-79. âyetleri.⁵⁶
- 1297 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/80-82. âyetleri.⁵⁷
- 1297 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/83. âyeti.⁵⁸

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar koleksiyonunda yer alan üç dersin 1297 yılı takrirleri olarak kaydedilmesi sorunlu gözükmektedir. Mardin, bu derslerin icra zamanıyla ilgili: Dağistanlı İbrahim Nâtikî

- 51 1295 yılı ikinci ve beşinci oturumlarda takrir edilen âyetler tespit edilmiştir. Bu ikisi arasında kalan III. ve IV. oturumda birer âyetin takrir edilmiş olması muhtemeldir. Üçüncü ve dördüncü meclislerin mukarrir bilgilerine İMŞSA'dan ulaşılmış, âyet bilgileri için de çıkarımda bulunulmuştur. bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 75a.
- 52 Derse dair kayıtlar için bk. Ömer Hulusi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7329) 4a-17a.
- 53 bk. Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (Türkçe Yazmalar, 7330), 27a-45a.
- 54 Takririn, muhataplardan Sinoplu Nazif Ahmed Efendi tarafından kayda alındığı belirlenmiştir. bk. Nazif Ahmed Sinobî, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 4167), 1a-9a. Ayrıca M. Taha Güler, Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin takrir ettiği 1296/1879, 1298/1881 ve 1302/1885 senelerindeki A'râf 7/68-69, 93-95 ve 152-153. âyetlerine muhtevi ders defterleri üzerine bir çalışma yapmıştır. bk. Mustafa Taha Güler, "Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", *Osmanlı'da Tefsir Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)*, ed. Kolektif (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 251-282.
- 55 Bu derse dair kayıtlar için bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 28a-42a. Bu ders üzerine yapılan bir araştırma için bk. Ridvan Kara, "Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", *Osmanlı'da Tefsir Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)*, ed. Kolektif (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018). 173-198.
- 56 Bu derse dair kayıtlar için bk. Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (Türkçe Yazmalar, 7320), 2a-14a. Ayrıca Ebu'r-Rızâ Zâde Rızâ, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin, *Mekârim-i Ahlâk Dergisi*'nde hayatı, ilmi kişiliği üzerine tetkiklerde bulunmuş ders takrirlerinden bazılarının Türkçe kısımlarını neşretmiştir. bk. Yanyalı Ömer Lütfi Efendi, "1293 Ramazan'ı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", nşr. Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ, *Mekârim-i Ahlâk Dergisi* 5 (İstanbul, 1906) 35.
- 57 Mushaf tertibi bağlamında Tikveşli'nin A'râf 7/80-82. âyetleri takrir ettiği düşünülmektedir.
- 58 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 61a-62b.

Efendi'nin 1297 yılı VI. derste A'râf 7/100. âyetini (nr: 7322, 12 varak); Gelibolulu Muhammed Âdil Efendi'nin VII. derste A'râf 7/101. âyetini (nr: 7324, 8 varak); Hâdimî Muhammed Hulûsî Efendi'nin VIII. derste A'râf 7/103. âyetini (nr: 7312, 16 varak) takrir ettiklerini belirtmektedir. Ancak bu bilgiler Esâmi Defterlerindeki verilerle çelişmektedir. Üstelik 1298 yılına gelindiğinde henüz sûrenin 90. âyeti takrir edilmiştir. Dolayısıyla ders ve âyet sıralaması dikkate alındığında bir tutarsızlık olduğu anlaşılmaktadır.

-1298 yılı, II. Abdülhamit, II. ders, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/93-95. âyetleri.⁵⁹ Yanyalı Ömer Lütfi Efendi'nin Mahmudiye müderrisi olarak tayin edilmesi sebebiyle derse katılmadığı, yerine bir sonraki dersin mukarriri Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin görevlendirildiği belirtilmiştir.⁶⁰ Bu durumda Yanyalı'nın takririni II. Derste sun(a)madığı, ancak derse dair notlarını kayda geçirerek takdim ettiği düşünülebilir. Tikveşli'nin de ilgili âyetleri ikinci oturumda görevli heyete sunduğu değerlendirilebilir.

-1298 yılı, II. Abdülhamit, III. ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/96. âyeti.⁶¹

-1298 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders, mukarrir: Gelibolulu Hâfız Muhammed Âdil Efendi, A'râf 7/101-102. âyeti.⁶²

-1298 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Hâdimî Muhammed Hulûsî Efendi, A'râf 7/103. âyeti.⁶³

-1299 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/111-114. âyetleri.⁶⁴

59 Derse dair kayıtlar için bk. Muhammed Aynî Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7326), 2a-7b. Bu ders kaydı bazı kaynaklarda 1297 yılına aitmiş gibi gösterilse de bunun 1298 yılında ikinci oturumuna ait olduğu düşünülmektedir. bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 78a. Ayrıca derse dair bir inceleme için bk. Güler, "Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri", 251-282.

60 Ancak kaynaklarda 1298 yılında A'râf 7/90-92. âyetlerinin takriiriyle ilgili bilgi farklılığı söz konusudur. Nitekim Mardin ve ondan iktibasta bulunan araştırmacılar Ömer Lütfi Efendi'nin bu mecliste tayin sebebiyle hazır bulunmadığı notunu kaydetmişlerdir. Yukarıdaki bilgiye göre aynı sûrenin 100-103. âyetleri bu yıl takrir edilmiş gibi gösterilmiştir. Ayrıca takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 77a.

61 Bu derse dair kayıtlar için bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 48a-51a ve 53b-56a. Mardin'e göre Âsım Efendi, bu yıl IV. Dersin mukarriri olarak görevlendirilmiştir. Karşılaştırma için bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 78a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/451.

62 bk. Muhammed Adil Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7324), 1b-9b. Karacahisarlı Ali Rıza Efendi bu ders için görevlendirilmiş, ancak bu görev ondan alınarak Hâfız Muhammed Âdil Efendi'ye verilmiştir. bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 78a-b.

63 bk. Muhammed Hulûsî Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7312), 1b-16b. Bazı kaynaklarda 1297 yılına nispet edildiği görülen bu dersin 1298 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 78a-b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/150-151.

64 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 266a-269b; İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 79a.

- 1300 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/133. âyeti.⁶⁵
- 1301 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/144. âyeti.⁶⁶
- 1302 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, A'râf 7/152-153. âyetleri.⁶⁷
- 1302 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/154. âyeti.⁶⁸
- 1302 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Gelibolulu Muhammed Âdil Efendi, A'râf 7/155. âyetleri.⁶⁹
- 1302 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, mukarrir: Piriştineli Hacı İlyas Efendi, A'râf 7/156. âyeti.⁷⁰
- 1304 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Karî nabâdlı Ali Efendi(?) veya Sinoplu Hâfız Ebûbekir Lütü Efendi(?) A'râf 7/172. âyeti.⁷¹
- 1304 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/177-178. âyetleri.⁷²
- 1305 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, A'râf 7/189-190 âyetleri.⁷³
- 1306 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi A'râf 7/206. âyeti.⁷⁴

-
- 65 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 266a-269b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 80a.
- 66 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 266a-269b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 81a.
- 67 bk. Yusuf Ziyâeddin Tikveşli, *Huzur-u Hümayun Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7333), 2a-10a; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 82a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/79, 463.
- 68 bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 66a-67b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 82a.
- 69 bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 66a-67b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 82a.
- 70 bk. İlyas Piriştineli, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7317), 2a-10a; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 82a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/175-176, 780, 856, 1107.
- 71 bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 84a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/80, 114; 2-3/1107.
- 72 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 73a-74b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 84a.
- 73 Âsım Efendi normalde bu yılın III. Huzur Dersi'ni takrir etmek üzere görevlendirilmiş, sonradan II. derse çekilmiştir. Ancak bu derste Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin takrir etmesi gereken A'râf 7/188. âyeti mi yoksa kendisine tevdi edilen A'râf 7/189-190.âyetleri mi tefsir ettiği teyit edilememiştir. Âsım Efendi'nin ders defterlerinde 189-190.âyetlere dair kayıtlar yer almaktadır. bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 78a-79b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 85a.
- 74 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 83a-84b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 86a.

-1306 yılı, II. Abdülhamit, mukarrir: Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi (?), Enfâl 8/1. âyeti bağlamında "İstiâze Tefsiri" yapmıştır. Münire Pakcan bu takririn 1305 yılında icra edildiğini belirtmiştir.⁷⁵ Ancak kronolojik açıdan bu bilgi sorunlu olup dersin 1306 yılı III. oturumda takrir edilmiş olması muhtemeldir. Bu meclisin mukarriri Gelibolulu Hafız Muhammed Âdil Efendi gözükmektedir.⁷⁶ Pakcan ise bu dersi Eğinli'nin takrir ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu yılın dördüncü oturumunda mukarririnin adının üzeri çizilmiş ve yeni bir isim kaydedilmemiştir.⁷⁷ Buna göre âyetin dördüncü derste takrir edilme olasılığı dikkate alınabilir.

-1306 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Ispartalı Abdülkerim Efendi, Enfâl 8/11-13. âyetleri.⁷⁸

-1307 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Enfâl 8/19. âyeti.⁷⁹

-1307 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Dramalı İsmail Hakkı Efendi, Enfâl 8/30. âyeti.⁸⁰

-1308 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Enfâl 8/31. âyeti.⁸¹

-1308 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Dramalı İsmail Hakkı Efendi, Enfâl 8/40. âyeti.⁸²

-1309 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Enfâl 8/41. âyeti.⁸³

-1309 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Dramalı İsmail Hakkı Efendi, Enfâl 8/50-51. âyeti.⁸⁴

-1310 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Enfâl 8/52. âyeti.⁸⁵

-1310 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, mukarrir: Ispartalı Abdülkerim Efendi, Enfâl 8/66. âyeti.⁸⁶

75 Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/439-440.

76 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 86b.

77 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 86b.

78 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 86b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/437-438.

79 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 88a-89b; İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 86a.

80 Bu dersin içeriğine dair bilgilere Eğinli M. Hulûsi Efendi'nin muhatap olarak huzurda bulunduğu esnada aldığı notlar vasıtasıyla ulaşılmıştır. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/434-436; Takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 87b.

81 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 93a-94b.

82 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 88b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/432-433.

83 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 99a-100b; İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 89a.

84 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 89b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/428-431.

85 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 104a-104b, 106b-109b; İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 90a.

86 İMŞSA, *HMM.d.*, No. 1045, 90b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/425-427.

- 1311 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Enfâl 8/70. âyeti.⁸⁷
- 1311 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Enfâl 8/72-73. âyetleri.⁸⁸
- 1311 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, mukarrir: Hâdimli Muhammed Hulûsi Efendi, Tevbe 9/1-2. âyeti.⁸⁹
- 1312 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Tevbe 9/6. âyeti.⁹⁰
- 1312 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Hâdimli Muhammed Hulûsi Efendi, Tevbe 9/11-12. âyetleri.⁹¹
- 1313 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Tevbe 9/19. âyeti.⁹²
- 1313 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Ispartalı Abdülkerim Efendi, IV. Ders, Tevbe 9/25-26. âyetleri.⁹³
- 1314 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Tevbe 9/32-33. âyetleri.⁹⁴
- 1314 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Tevbe 9/34-35. âyetleri.⁹⁵
- 1314 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: İstanbullu Muhammed Eşref Efendi, Tevbe 9/36. âyeti.⁹⁶
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tevbe 9/44-46. âyetleri.⁹⁷

87 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 153a-b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 91a.

88 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 91a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/605-627.

89 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 91b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/423-424.

90 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 119a-b, 123a-127b, 133a-137b, 142a-143a, 145b-149a; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 92a.

91 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 92b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/421-422.

92 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 152a-b, 156a-176b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 93a.

93 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 93a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/418-420.

94 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 154a-b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 94a.

95 Kronolojik tasnif bağlamında Tikveşli tarafından tahrir edildiğini düşünüyoruz. bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 94a.

96 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 94a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/416-417.

97 bk. Yusuf Ziyâeddin Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7328), 3a-15b. Tahrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95a. Ayrıca Mardin, bu ders tiptki-basım/fotokopi yöntemiyle yayımlamıştır. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*. 2-3/581-604.

- 1315 yılı, II. Abdülhamit, III. Ders, mukarrir: İstanbullu Muhammed Eşref Efendi, *Tevbe* 9/47. âyeti.⁹⁸
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Dramalı İsmail Efendi, *Tevbe* 9/48-49. âyetleri.⁹⁹
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, V. Ders, mukarrir: Şeyh Hulûsi Efendizâde Abdülkadir Râşid Efendi, *Tevbe* 9/50-51. âyetleri.¹⁰⁰
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, VI. Ders, mukarrir: İçelli (Ermenekli) Aynîzâde Muhammed Aynî Efendi, *Tevbe* 9/52. âyeti.¹⁰¹
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, mukarrir: Gümülcineli Hasan Hilmi Efendi, *Tevbe* 9/53. âyeti.¹⁰²
- 1315 yılı, II. Abdülhamit, VIII. Ders, mukarrir: Tosyavî İsmail Zühdü Efendi, *Tevbe* 9/54. âyeti.¹⁰³
- 1316 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi *Tevbe* 9/55-57. âyetleri.¹⁰⁴
- 1316 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, *Tevbe* 9/58-59. âyetleri.¹⁰⁵
- 1317 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi *Tevbe* 9/68-69. âyetleri.¹⁰⁶
- 1317 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, *Tevbe* 9/70-71. âyetleri.¹⁰⁷

98 bk. Muhammed Eşref Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7311), 1b-9b. Ayrıca bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/114; 2-3/414-415, 840, 1107.

99 Kronolojik olarak bu âyetleri Dramalı İsmail Efendi'nin takrir etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95b.

100 bk. Abdülkadir Râşid Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7318), 1b-12a. Ayrıca takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/80; 2-3/179-180, 1107.

101 bk. Muhammed Aynî Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7325), 1b-12b.

102 bk. Gümülcineli Hasan Hilmi Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7332), 1b-14a. Ayrıca bu ders kaydına dair inceleme için bk. Mustafa Ünver, "Sarayda Abdülhamid Han Huzurunda Bir Tefsir Dersi ve Neşri", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşamaları, İstanbul Tecrübesi*, ed. Mehmet Fatih Arslan - Muhammed Veysel Bilici (İstanbul: Pelikan Basım, 2010), 333-353; Bu dersin takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95b.

103 bk. İsmail Zühdü Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7321), 1b-6a. Bu ders kaydına dair bir inceleme için bk. Ersin Çelik, "Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Tosyalı İsmail Zühdü Efendi'nin Tefsir Metninin İncelenmesi", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017), 301-314. Takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 95b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/114; 2-3/1108;

104 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 184a-b.

105 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 96a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/412-413.

106 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 185a-b; İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 97a.

107 İMŞSA, *HHM.d*, No. 1045, 97a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/410-411.

- 1318 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Tevbe 9/84. âyeti.¹⁰⁸
- 1318 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tevbe 9/85-87. âyetleri.¹⁰⁹
- 1319 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Tevbe 9/97-98. âyetleri.¹¹⁰
- 1319 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tevbe 9/99-101. âyetleri.¹¹¹
- 1320 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Tevbe 9/113-114. âyetleri.¹¹²
- 1320 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tevbe 9/115-117. âyetleri.¹¹³
- 1321 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/1-2. âyetleri.¹¹⁴
- 1322 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/16-18. âyetleri.¹¹⁵
- 1323 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/32-33. âyetleri.¹¹⁶
- 1323 yılı, II. Abdülhamit, VII. Ders, mukarrir: İstanbullu Muhammed Esad Efendi, Yûnus 10/47-49. âyetleri.¹¹⁷

108 bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 120a-b, 188a-197a, 198a-200a, 207a, 208a-209b, 210b-215b, 216b-217b, 219a-220a; İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 98a.

109 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 98a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/408-409.

110 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 226a-b, 230b, 231-233a-b, 235a-b; İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 99a.

111 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 99a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/406-407.

112 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 230a, 242a-b, 245a-264b, 277a-286b; İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 100a.

113 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 100a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/404-405.

114 Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 227a-b; İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 101a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/402-403.

115 Eğinli'nin verdiği bilgiye göre bu ders: "3 Ramazan 1321 Pazartesi/10 Teşrînisânî (Kasım) 1319" tarihinde icra olunmuştur. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/398-399. Takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 102a.

116 Mardin, bu dersi: "3 Ramazan 1323 Salı, I. Huzur Dersi" şeklinde vermektedir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/398-399. Ayrıca bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 228a-b; İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 103a.

117 bk. Muhammed Esad Efendi, *Huzur Dersi Takriri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7316), 3a-11a.

Kaynaklarda Esad Efendi'ye ait olduğu belirtilen ve toplamda 8 varak olan ders defteri, Yûnus 10/47-49. âyetlerinin takrir edildiği 1323 yılı VII. meclise aittir. Söz konusu risâlede yer alan Müлк 67/25. âyeti Yûnus 10/48. âyetle; A'râf 7/188. âyeti ise Yûnus 10/49 âyetle lafzen benzeridir. Dersin mukarriri ise Muhammed Esâd Efendi'dir. Takrir heyeti için bk. İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 103b.

- 1324 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, Yûnus 10/53-56. âyetleri.¹¹⁸
- 1325 yılı, II. Abdülhamit, I. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Yûnus 10/71-74. âyetleri.¹¹⁹
- 1326 yılı, II. Abdülhamit, II. Ders, mukarrir: Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi, Yûnus 10/93-95. âyetleri.¹²⁰
- 1326 yılı, II. Abdülhamit, IV. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi (vekâleten).¹²¹

V. Mehmet Reşad (1327-1336/1909-1918)

Huzur Dersleri'ne V. Mehmet Reşad zamanında da devam edilmiştir. Bu yeni dönemde II. Abdülhamit döneminde takrirden bulunan mukarrirlerin tamamı değiştirilmiştir. Bu durum padişah değişikliğinin takrir heyetine yansımaları bağlamında ayrıca araştırılmalıdır. II. Abdülhamit döneminde Huzur Dersleri Ramazan ayının tamamına yayılmışken V. Mehmet Reşad zamanında, ayın cuma hariç ilk sekiz gününde yapılmıştır.¹²²

- 1327 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Hûd 11/1-4. âyetleri.¹²³
- 1327 yılı, V. Mehmet Reşad, VII. Ders, mukarrir: Debrelili Vildan Faik Efendi,¹²⁴ Hûd 11/17. âyeti.¹²⁵
- 1328 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Kastamonulu Ebû Bekir Sıtkı Efendi, Hûd 11/20-24. âyetleri.¹²⁶
- 1328 yılı, V. Mehmet Reşad, VI. Ders, mukarrir: Debrelili Vildan Faik Efendi, Hûd 11/33-34. âyetleri.¹²⁷

118 Eğinli, dersin icra zamanı hususunda şu bilgiyi paylaşmıştır: "Yûnus Sûresi, 10/53-56. âyetler, 3 Ramazan 1324 Cuma, 7 Teşrinievvel (Ekim) 1322, derse giriş: (ezani saatle) 8:45, I. Huzur Dersi, Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi." bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/396-397; Takrir kaydı için bk. Âsım Efendi, *Ramazan Dersleri* (İzmirli İsmail Hakkı, 1493), 237a-b; İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 104a.

119 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 105a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/394-395.

120 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 107a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/390-393.

121 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 107a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/150.

122 Atmaca, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Huzur Dersleri*, 55-68.

123 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 108a; *Tanin* (Ramazan 1327), nr. 327, 2-3; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/388-389.

124 Debrelili Vildan Fâik Efendi, 1327-1341 yılları arası takrir metinlerini bir kitapta neşretmiştir. bk. Debrelili Vildan Faik, *el-Mevâizü'l-Hisân fi mâ Kurrire Beyne Yedeysi's-Sultân* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1330). Ayrıca Vildan Faik Efendi hakkında yapılan araştırmalardan bazıları şöyledir: Mustafa Özel, "Debrelili Vildan Fâ'ik ve el-Multekât fi Usûli't-Tefsîr", *İslâmiyat (Osmanlı)* 2/4 (1999), 223-226; Arzu Güldöşüren, "Vildan Fâik Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 43/108-109.

125 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 108b; Vildan Faik, *el-Mevâiz*, 17-18; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/458.

126 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 109a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/386-387.

127 İMŞSA, *HMM.d.* No. 1045, 109b; Vildan Faik, *el-Mevâiz*, 30.

- 1329 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi, Hûd 11/41-43. âyetleri.¹²⁸
- 1329 yılı, V. Mehmet Reşad, V. Ders, mukarrir: Debreli Vildan Faik Efendi, Hûd 11/50-52. âyetleri.¹²⁹
- 1330 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi, Hûd 11/66-68. âyetleri.¹³⁰
- 1330 yılı, V. Mehmet Reşad, V. Ders, mukarrir: Debreli Vildan Fâik Efendi, Hûd 11/78-80. âyetleri.¹³¹
- 1331 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi, Hûd 11/87-90. âyetleri.¹³²
- 1332 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi, Hûd 11/116-119. âyetleri.¹³³
- 1333 yılı, V. Mehmet Reşad, I. Ders, mukarrir: Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi, Yûsuf 12/21. âyeti.¹³⁴
- 1334 yılı, V. Mehmet Reşad, VIII. Ders, mukarrir: Batumlu Abdüllatif Efendi, Yûsuf 12/80. âyeti.¹³⁵
- 1335 yılı, V. Mehmet Reşad, VIII. Ders, mukarrir: Batumlu Abdüllatif Efendi, Yûsuf 12/99. âyeti.¹³⁶

Sultan Vahdeddin (1336-1341/1918-1922)

Sultan Vahdeddin devrinde Huzur Dersleri devam etmiştir. Bu dönemin müzakere heyetlerine dair bilgiye ulaşılabilmekte ancak hangi âyet(ler)in kaçınıcı oturumda kimler tarafından takrir edildiği belirlenememiştir. Tespit edilebilen tek ders bilgisi şöyledir:

- 1339 yılı, Vahdeddin, mukarrir: Kırkkiseli Abdüllatif Efendi (?), Hicr 15/78-79. âyetleri.¹³⁷

Halife Abdülmecit Efendi (1341-1343/1922-1924)

Huzur Dersleri'nin tatbik edildiği son dönemdir. Halife Abdülmecit Efendi zamanındaki derslere dair bilgiler şöyledir:

128 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 110a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/384-385.

129 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 110b; Vildan Faik, *el-Mevâiz*, 48.

130 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 111a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/382-383.

131 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 111b; Vildan Faik, *el-Mevâiz*, 70.

132 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 112a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/380-381.

133 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 113a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/378-379.

134 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 114a; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/572-575; 2-3/375-377; *Ceride-i İlmiye*, 2/14 (Şaban 1333), 86-88.

135 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 115b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/375-377, 579.

136 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 116b; Mardin, *Huzur Dersleri*, 2-3/375-377, 583.

137 İMŞSA, *HHM.d.*, No. 1045, 116b; *İkdam*, nr. 9048, (26 Ramazan 1340), 2; Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/81.

- 1341 (?) yılı, Abdülmecit Efendi, mukarrir: Sivaslı Necip Efendi, Nahl 16/1. âyeti.¹³⁸
- 1341 yılı, Abdülmecit Efendi, mukarrir: Kırkkiliselî Âtîf Efendi, Nahl 16/12. âyeti.¹³⁹
- 1341 yılı, Abdülmecit Efendi, mukarrir: İstanbullu Safvet Efendi, Nahl 16/18. âyeti.¹⁴⁰
- 1341 yılı,¹⁴¹ Abdülmecit Efendi, VIII. Ders, mukarrir: İstanbullu İbrahim Ethem Efendi, Nahl 16/26. âyeti.¹⁴²

Sonuç

III. Mustafa zamanında resmîyet kazanan Huzur Dersleri'nin her bir oturumunda Kur'ân-ı Kerim'den âyetler gündeme alınmıştır. Derslerin başlangıcından hicri 1200 yılına kadar muhtelif sûrelerden âyetler seçilirken bu tarihten itibaren Mushaf tertibine riayet edilmiştir. Böylece her mukarrir, kendi dersini takrir etmiş ve bütünleşik bir tefsir faaliyeti meydana gelmiştir. Bu durum tefsir ilmi açısından Huzur Dersleri'nin formal bir tefsir faaliyeti olduğu, birbirinden bağımsız dersler olmadığı sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Huzur Dersleri'nin bu yönüyle uzun süre devam eden bir süreç tefsiri olduğu ifade edilebilir ve farklı bir tefsir çalışması olarak incelenebilir. Devrin önde gelen ilim adamlarıyla devlet yöneticilerinin bir araya geldikleri bu oturumlarda âyetlerin üst düzey ilmi bir heyet tarafından müzakere edilerek tefsir edilmesi bu meclislerin hususiyetini ziyadeleştirmektedir.

Çalışmada, dağınık formda olan Huzur Dersleri'ne dair bilgi ve belgeler tetkik edilerek birbiriyle çeliştiği görülen veriler incelenmiştir. Huzur Dersleri'nin ne zaman başladığı, ilgili yıllarda hangi âyetlerin kimler tarafından kaçınıcı oturumda ve hangi padişah döneminde takrir edildiği belirlenmiştir. Bu veriler Huzur Dersleri'nin genel bir kronolojisini vermesinin yanında icra heyetindeki ulemayı tespit etme imkânı da sunmaktadır. Buradan hareketle bazı mukarrirlerin takrir ettikleri âyetler, önceki ve sonraki derslerle ilgili bilgiler bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Neticede bu derslerin kaçınıcı oturumunda kim tarafından hangi âyet(ler)in takrir edildiğine dair bilgilerin araştırılmasıyla bir Huzur Dersleri kronolojisi oluşturulmuştur. Kaynaklardaki ihtilafların giderilmesiyle araştırmacıların istifade edebileceği hatta mü-

138 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/82.

139 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/82.

140 Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/82.

141 Son Huzur Dersi 28 Ramazan'da (14 Mayıs) yapılmıştır. bk. *Vakit*, nr. 1945, (Ramazan 1341), 2.

142 Mardin, son takrir edilen âyetin Nahl sûresi'nin 261. âyeti olduğunu belirtmektedir. Burada bir yazım hatası olduğu düşünülmektedir. Doğrusu 26. âyet olmalıdır. Zira bu sûre toplamda 128 âyettir. bk. Mardin, *Huzur Dersleri*, 1/83.

racaat etmesi gereken sistematik ve pratik bir tasnif ortaya konulmuştur. Mesela çok sayıda kaynakta V. Murad zamanında Huzur Dersleri'nin icra edildiği bilgisinin sehven verildiği görülmüştür. Halbuki kendisi Ramazan ayında saltanat makamında değildir. Dönemin dergi, gazete, ders davetiye-leri ve bazı kaynaklarda yer alan bilgiler ile Esâmi Defterlerindeki listeler arasında, tutarsızlık olduğu belirlenmiştir. Ancak buralarda sağlık, vefat, görevlendirme ve hac seyahati gibi nedenlerle bu isimlerin aslında görevlendirildikleri dersleri takrir etmedikleri belirtilmemiştir. Çalışmada bu tür hatalar tespit edilmiş ve doğru bilgilere yer verilmiştir. Araştırma, padişah değişikliklerinin takrir heyetindeki ulema değişikliklerine dair genel bir çıkarımda bulunma imkânı da sunmaktadır. Bu durum ise ilmiye ile ümera arasındaki irtibata dair önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu konu başka araştırmalarda farklı yönleriyle incelenebilir.

Huzur Dersleri'ne dair çalışma yapan araştırmacıların çoğunun Mardin'in *Huzur Dersleri* eserine müracaat ettikleri ancak burada yer alan bilgileri başta arşiv kayıtları, Devlet Arşivleri, Meşihat-ı İslamiye Sicilli Ahvâl defterleri gibi sair envanterdeki belge-bilgilerle mukayese etmedikleri belirlenmiştir. Oysa Mardin, döneminin şartları gereği tüm kaynaklara erişememiş olabilir. Kaynaklar arasında çok sayıda bilgi farklılığı tespit edilmesi, alanda incelemede bulunan araştırmacıların ulaştıkları bilgilerin sağlamlasını yapmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca dönemin gazete ve dergilerinde daha çok ilmi heyetin isimlerinin kaydedildiği, takrir edilen âyetlere dair bilgi verilmediği gözlemlenmiştir. Çalışmada, âyet bilgilerinin tespit edilmesi öncüllendiği için dergi ve gazetelerde yer alan belgelerden birkaçının örnek verilmesiyle yetinilmiştir. Gazete ve dergilerde yer alan ilmi heyete dair bilgilerin başka çalışmaların konusu olarak meşihat kayıtlarıyla mukayese edilerek tashih edilmesi gerektiği belirlenmiştir.

Yaklaşık 170 yıl devam eden Huzur Dersleri'nde takrir edilen âyetleri belirlemek üzere gerçekleştirilen araştırmada, sekiz padişah ve bir halife döneminde tatbik edilen derslerin bilgisine ulaşılmıştır. Sırasıyla; III. Mustafa döneminde iki, I. Abdülhamit döneminde yedi, III. Selim döneminde on üç, II. Mahmut döneminde üç, Abdülaziz döneminde bir, II. Abdülhamit döneminde yetmiş dokuz, V. Mehmet Reşad döneminde on üç, Vahdeddin döneminde bir ve Halife Abdülmecit döneminde dört dersin âyet bilgileri tespit edilmiştir. Huzur Dersleri'nde toplamda 1300'den fazla oturumun gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmada ise 123 farklı oturumun âyet bilgisi ortaya çıkarılmıştır. Bu oran Huzur Dersleri'nin yaklaşık %9'una tekabül etmektedir. Dolayısıyla her bir oturumda hangi âyetlerin tefsir edildiği belirlenememiştir. Bazı yıllara ait hiçbir veriye ulaşılamazken II. Abdülhamit döneminde takrir edilen 79 dersin âyet bilgisi ortaya çıkarılabilmektedir. Bu durum ilk bakışta tasnifte bir düzensizlik olduğu düşüncesine sevk etse de meclislere dair tespit edilebilen-edilemeyen âyetlerin görünür olmasını sağlamaktadır. Bu

bilgiler Huzur Dersleri'nin tefsir ilmiyle irtibatlı olduğunu, tefsir tarihi ve literatüründe dikkate alınmasını gerektirmektedir. Kronolojide, hangi âyetlerin tahrir edildiği araştırılmıştır. Bunların nasıl tefsir edilip yorumlandığı ise ders kayıtlarının incelenmesiyle mümkündür.

İki asra yakın bir süre devam eden ve binlerce oturumu gerçekleştirilen Huzur Dersleri hakkında, az sayıda kayda ulaşılmasının nedenleri tahlil edilebilir. Derslerin içeriğinin resmi olarak kayda alınmayışı, mukarrirlerin düzenli kayıt tutmayı, böyle bir hassasiyetin veya sistemin takdir edilmeyişi bunlardan bazılarıdır. Mesela, II. Abdülhamit, mukarrirlerden dersleri kaydederek bir nüshasını sunmalarını istemiştir. Buna rağmen onun dönemine ait ders kayıtlarından sadece yirmi dört adedi gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Bugün için ortaya çıkarılan ders defteri sayısı yaklaşık 90 kadardır. Geri kalan 60-65 kadar ders defteri ise arşivlerde ve özel koleksiyonlardadır. Henüz gün yüzüne çıkarılmayan ders kayıtlarının yine benzer yerlerde ve aile kitaplıklarında keşfedilmeyi beklediği düşünülmektedir.

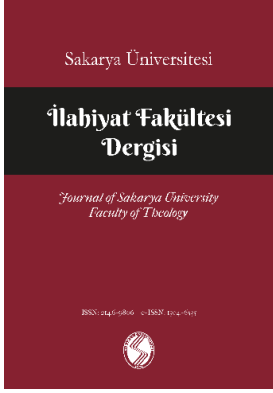
Öte yandan ulaşılan ders defterlerinin bir kısmı incelense de önemli bir bölümü tefsir ilminin ve İslami ilimlerin konusu olabilirliği cihetiyle tetkik edilmemiştir. Araştırılacak her bir ders kaydı, Huzur Dersleri'nin mahiyetine dair belirsizliği aralamaya yönelik nitelikli katkılar sunacaktır. Bugüne kadar çalışılan defterlerin her biri Huzur Dersleri'nin tikel örnekleridir. Derslerin mahiyetinde nelerin olduğu ve bunların tefsir ilmi başta olmak üzere diğer ilimlerle irtibatı, gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen ders defterlerinin incelenmesiyle mümkündür.

Kaynakça

- Abdi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7295, 1a-10a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07295.pdf>
- Abdülkadir Râşid Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7318, 1b-12a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07318.pdf>
- Ahmed el-Girîdî. *Huzur Dersi Risalesi*. İstanbul: Topkapı Saray Müzesi, Türkçe Yazmalar Haziresi [TSMTEH], 888.
- Ahmed Âsım Efendi, Gümülcineli. *Ramazan Dersleri*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 1493, 3a-304a.
- Atmaca, Arzu. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Beydilli, Kemal. "Mustafa IV". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/283-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Topkapı Saray Müzesi Arşivi [TSMA]. No. 7013/32. *Ceride-i İlmiye*. 2/14, (Şaban 1333), 86-88.
- Çelik, Ersin. "Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Tosyalı İsmail Zühtü Efendi'nin Tefsir Metninin İncelenmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (30 Haziran 2017), 301-314.

- Demirpolat, Enver. "Huzur Dersleri'ne Katılan Harputlu Alimler". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 213-237.
- Emin b. Esad. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7297, 1a-13a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07297.pdf>
- Güldöşüren, Arzu. "Vildan Fâik Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Güler, Mustafa Taha. "Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri". *Osmanlı'da Tefsir Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)*. ed. Kolektif. 251-282. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Gür, Süleyman. "Giritli Ahmed Efendi ve Huzur Dersi Risâlesi'nin Tahlili Neşri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 604-630.
- Gür, Süleyman. "Huzur Derslerine Katılan Kırım Uleması ve Muhammed Emin Efendi'nin Tefsir Metninin Neşri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (30 Aralık 2020), 321-361.
- Hasan Hilmi Efendi, Gümülcineli. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7332, 1b-14a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07332.pdf>
- İlyas Priştineli. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7317, 2a-10a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07317.pdf>
- İkdam*. nr. 9048, (26 Ramazan 1340), 2.
- İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İsmail Zühdü Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7321, 1b-6a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07321.pdf>
- İstanbul Müftülüğü Meşihat-ı İslâmiye Sicill-i Ahvâl Arşivi (İMŞSA). *Huzûr-ı Hümayûn Müderrisleri Defteri [HHM.d]*, No. 1045.
- Kara, Ömer. "İslâm Geleneğinde Ümera Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları 2* (2013), 299-309.
- Kara, Rıdvan. "Mukarrir Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'nin Huzur Dersi Takrirleri". *Osmanlı'da Tefsir Gelenekleri (Saray-Tekke-Medrese)*. ed. Kolektif. 173-198. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Kara, Rıdvan. *Osmanlı'da Huzur Dersleri: Gümülcineli Ahmed Asım Efendi Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Küçük, Cevdet. "Murad V". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri*. 1. Cilt. (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1956).
- Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri*. haz. İsmet Sungurbey. 2-3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966.
- Muhammed Adil Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7324, 1b-9b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07324.pdf>
- Muhammed Aynî Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7325, 1b-12b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07325.pdf>

- Muhammed Aynî Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7326, 2a-7b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07326.pdf>
- Muhammed Esad Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7316, 3a-11a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07316.pdf>
- Muhammed Eşref Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7311, 1b-9b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07311.pdf>
- Muhammed Hulûsî Efendi, *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7312, 1b-16b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07312.pdf>
- Nazif Ahmed Sinobî. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 4167, 1a-9a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty04167.pdf>
- Ömer Hulusi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7329, 4a-17a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07329.pdf>
- Ömer Lütfi Efendi. "1293 Ramazan'ı Huzur-ı Şâhâne' de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", nşr. Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ, *Mekârim-i Ahlâk Dergisi* 5 (İstanbul, 1906) 35.
- Ömer Lütfi Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7330, 1a-6a, 7a-15a, 16a-26b, 27a-45a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07330.pdf>
- Ömer Lütfi Efendi. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7320, 2a-14a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07320.pdf>
- Özel, Mustafa. "Debrelî Vildan Fâik ve el-Multekât fi Usulî't-Tefsîr". *İslâmiyat (Osmanlı)*. 2/4 (1999), 223-226.
- Tanin*. nr. 327, (Ramazan 1327), 2-3.
- Temizer, Aydın. "Osmanlı'da Huzur Dersi Örnekleri Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (15 Aralık 2013), 65-92.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Ünver, Mustafa. "Sarayda Abdülhamid Han Huzurunda Bir Tefsir Dersi ve Neşri". *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi: İstanbul Tecrübesi*. ed. Mehmet Fatih Arslan - Muhammed Veysel Bilici. 333-353 İstanbul: Pelikan Basım, 2010.
- Vakit*. nr:1949, (29 Ramazan 1341), 2.
- Vildan Faik, Debrelî. *el-Mevâizu'l-Hisân fi mâ Kurrire Beyne Yedeysi's-Sultân*. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye, 1330/1911.
- Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tikveşli. *Huzur-u Hümayun Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7333, 2a-10a. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07333.pdf>
- Yusuf Ziyâeddin Efendi, Tikveşli. *Huzur Dersi Takriri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 7328, 3a-15b. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07328.pdf>

Osmanlı'da Huzur Dersleri Kronolojisi

Rıdvan Kara

Diyanet İşleri Başkanlığı

ridvankara03@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6089-5991>

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkısı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Osmanlı'da Huzur Dersleri Kronolojisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.